

Södra kanalen i Kristianstad

BJÖRN ROSENBERG

För 150 år sedan grävdes Södra kanalen i Kristianstad. Det skedde alltså 1857. Tio år tidigare hade stadens funktion som fästning upphört och raseringen av befästningssystemen påbörjats. Vallar bröts ned och vallgravar fylldes igen, de senare dock inte överallt, med bl.a. den följderna att samlingar av stillastående vatten bildades. – Det bör med en gång framhållas, att den nya kanalen var just en ny kanal, den bestod inte till någon del av rester av befästningsverkens vallgravar. Således är exempelvis benämningen ”Södra Vallgraven” på en karta 1936 felaktig.

Tiden närmast före kanalgrävningen

Det område, som kom att beröras av kanalgrävningen, var beläget på ”Beckhofvet”. Detta var en halvö eller större udde, som sträckte sig mot söder från fästningsområdets södra del. Beckhofvet hade i äldre tid varit ett område där man kokat beck, använt till tätning vid fartygsbyggande.

Beckhofvet var på 1800-talet indelat i ett antal ”Beckhofslotter”, totalt 17 stycken, No 1–17, av vilka No 17 också benämndes Widellska lyckan. Marken ägdes av staden och lotterna arrenderades ut. Det var de nordvästra delarna av – räknat från sydväst – lotterna No 1, No 17 och No 16, som kom att beröras.

Lotten No 1 låg i sydväst och motsvarade i stora drag det nuvarande kvarteret Båten med terrasshus och det område där f.d. Yllefabriken är belägen. Den begränsades i nordost av vägen ut på Beckhofvet, vilken utgick från södra änden av nuvarande Lastageplatsen. Denna lott arrenderades sedan 1856 av vaktmästaren Nils Andersson, som var bosatt inne i staden. I öster på lotten fanns en väderkvarn, åtminstone under första hälften av 1860-talet benämnd ”Beckhofs-Qwarnen”, med tillhörande bebyggelse, som ägdes av vaktmästaren Andersson. Under andra hälften av nämnda årtionde börjar namnet Folkenäs förekomma.

Lotten No 17 eller s.k. Widellska lyckan var belägen nordost om ovan nämnda lotten No 1 och motsvarade i stora drag nuvarande kvarteret Garveriet, där bl.a. Almérs bageri kom att uppföras, norra delen av nuvarande kvarteret Konservfabriken med idag parkeringsplatser och en del

Utsnitt av "Karta öfver Staden Christianstad med dertill lydande Egor", upprättad av Gustaf Ljunggren år 1854. Kanalen kom att sträcka sig från ån söder om ordet "Lastbrygga" i sydväst, längs sydöstra sidan av "Begravningsplats" och till vallgravsspetsen nordost om "g" i ordet "Skottenborg". (Kartreproduktion tillh. förf.)

byggnader, nuvarande kvarteret Merkantil, där en stor kvarnbyggnad kom att uppföras samt södra delen av nuvarande kvarteret C. J. F. Ljunggren. Denna lott hade en i stort sett triangulär form, begränsad i söder av nyssnämnda väg ut på Beckhofvet. Mot nordväst begränsades lotten av bl.a. kyrkogården söder om Skottenborg och mot nordost av lotten No 16 eller möjligen av en mellan lotterna No 17 och No 16 gående mindre väg norrifrån mot en skjutbana. Denna lott arrenderades sedan 1856 av grosshandlaren J. Aspelin, bosatt tydligen i Växjö, och förefaller kunna ha varit bebyggd endast med ett lusthus.

Lotten No 16 låg i nordost och motsvarade i stora drag de nuvarande kvarteren Pontonen, Neuman (båda norr om den blivande kanalen), Tuppen, Storcken och Göken (alla söder om den blivande kanalen). Denna lott arrenderades, tillsammans med lotterna No 12-15, av åkaren eller skjutsentreprenören, sedan lantbrukaren och tydligen också krögaren Carl Johan Björkman, bosatt på Beckhofvet. Också han var arrendator sedan 1856.

Det var alltså de nordvästra delarna av dessa tre lotter, som kom att beröras av kanalgrävningen. Vad gäller markanvändningen just där kanalen drogs fram, kan man kanske få viss uppfattning genom vad en 20 år tidigare upprättad karta över lotten No 17 upplyser om. Denna karta visar där ungefär hälften åker, hälften äng. För hela lotten No 16 anges, att den utgörs av åker, odlad mark och äng och för hela lotten No 17, att den utgörs av åker och äng. – Ett århundrade tidigare fanns tobaksodlingar i området.

Kanalgrävningen

Den 29 augusti 1856 undertecknade Kristianstads stads hamndirektions ledamöter G. R. Gauffin, C. J. F. Ljunggren, H. J. Vogt och W. H. Aspegren följande skrivelse till stadens magistrat:

Till Wälloflige Magistraten!

Hamn Direktionen, som har åliggande att ombesörja Segelledens emellan Staden och Åhus i ordning ställande, samt anläggande af tjenlig lastageplats wid Staden, har dels genom hinder af Långebro, som stänger Passagen för framfarten, dels genom Hammar sjöns uppgrundning, funnit att enda sättet att för framtiden göra trafiken wattenledes oberoende af båda dessa nuwarande hinder, samt att förena alla intressen wid afgörandet af frågan om lämpligaste plats för blifwande lastbrygga wid Staden, wara att finna uti upptagande af en Kanal mellan Helge å och Södra Fästnings grafwen, hwilken förenas med nuwarande Östra Kanalen utanför s.k. Roos' Holme. I sanitärt hänseende wunnes härigenom den fördelen, att fästnings grafwen wid Söder, som nu innehåller ett stinkande watten, hwars skadlighet för helsan årligen ökas, i stället skulle komma att innehålla friskt och brukbart watten.

I afseende på kostnaden anser Hamn Direktionen denna kunna betäckas endast genom realiserande af den sten som ligger i Södra utanverket, och hwilket genom lättheten för transport deraf på Pråmar, särdeles när Långebro skall ombyggas, blir möjligt. Men utom denna utsigt att få kostnaden betäckt, skall besparingen af den årliga kostnaden för Muddring i Hammar sjö mer än förränta utgiftsbeloppet.

Will man taga i betraktande de stora frågorna om Hammarsjöns uttappning samt en fullständig segelled mellan Torsebro och Åhus genom Norra Fästnings grafwen – hwilka frågor för närwarande torde böra undanskjutas – så är det nu föreslagna arbetet första steget till uppnående af dessa båda stora önskningsmål.

Kostnadsförslag har wi äran bifoga. Härmed fästes det wilkor, att nuwarande Arrendatorer af den jord, hwarigenom den föreslagna Kanalen skall ledas, – Grosshandlaren J. Aspelin och Qwarnägaren Andersson – tillåta och understödja utförandet, hwaraf de sjelfwa winna fördel

Sedan DrätselCommissionen blifwit hörd och afgifwit utlåtande, torde Stadens Innewånare blifwa sammankallade för att fatta beslut.

Skrivelsen ger alltså klart besked om motiven för grävandet av en ny kanal. Det var fråga om förbättrad framkomlighet för båttrafiken och om förbättrade sanitära förhållanden vad gällde vattencirkulationen.

Som tidigare framgått, kom utöver de båda i skrivelsen nämnda arrendatorerna också en tredje, åkaren Björkman att beröras. Ytterligare ett par personer kom att beröras, vilka kanske arrenderade mindre delar av de aktuella lotterna. Det var slaktaren Jöns Olsson, som innehade en plats invid kyrkogården, alltså på lotten No 17, och handlanden Dahl; det är oklart vilket område han arrenderade.

I skrivelsen ovan omnämns ett kostnadsförslag. Detta och ett tillhörande betänkande var daterat Åhus 26/8 1856 och utarbetat av N. P. Lundberg.

Kostnadsförslaget upptar en 1434 fot, d.v.s. ca 430 m lång kanal. Längden idag är ca 500 m (och bredden idag ca 20-21 m i markplanet och ca 12-13 m vid vattenytan, med undantag för det sydvästligaste partiet där måtten är ca 17 m resp. ca 12 m). Längddifferensen kan väl åtminstone delvis förklaras av förändrad sträckning av åns östra strandlinje. Mängden jord att gräva bort beräknades till ca 2230 kubikfamnar jord. Vidare upptar förslaget användande av en 591 alnar (ca 355 m) lång "Railwäg", alltså en väg, på vilken vagnar skulle dras på skenor, uppenbarligen av den häst med foder under tre månader, som också togs upp i förslaget. Virke, järnstänger och spik ingick också i beräkningen liksom två broar över kanalen. – Totalsumman uppgick till 3.500 Riksdaler Banco.

I betänkandet framhålls att "Railvägen" blir till stor fördel om arbetet kommer till stånd. På den kan all sten transporteras och då åsyftas tydligen den sten som ligger vid utanverken och som är mer värd än vad kanalen skulle komma att kosta. Vidare framhålls att all jord i närheten skulle kunna påföras uppgrävda massor och bli åker i stället för äng och att staden skulle få friskt vatten omkring sig.

Den som kostnadsberäknat och kommenterat och som också skulle bli den, som kom att hålla i arbetena, var byggmästaren Nils Peter Lundberg i Åhus, anställd vid hamnbyggnaden där.

Den 15 september samma år avfattade Drätselkommissionen till Magistraten en skrivelse i ärendet, i vilken anföres att man inte har något att anmärka och i vilken man anhåller om att stadens röstägande invånare snarast sammankallas för att yttra sig, inte bara om anläggandet av en kanal söder om staden, som det var tal om i Hamndirektionens skrivelse, utan också om anläggandet av en kanal i norr.

Den 4 oktober avfattade Drätselkommissionen ytterligare en skrivelse till Magistraten och framhöll "fördelarna af rinnande vatten omkring hela Staden

i såväl sanitärt hänseende som för åtskilliga hantverksyrkens bedrifwande". – Det kan väl förmodas ha varit leveranser vattenvägen, som avsågs vad gäller hantverksyrkena.

I denna skrivelse tillstyrkte Drätselkommissionen föreslagna kanalaneläggningar norr och söder om staden, att utföras så fort som möjligt och på stadens bekostnad; dock behöfdes Kungl. Majt:s bifall eftersom det för en kanal i norr skulle bli fråga om ändring i planen för fästningens raserande. Kommissionen anförde som ytterligare skäl till bifall till förslaget, att den sumpiga marken öster om staden skulle förvandlas till odlingsbar jord och att en kanal i söder skulle lämna tillräckligt avlopp för det vatten, som skulle komma in i vallgravarna i norr, genom tvärkanalen genom staden och från Nosaby bäck i händelse av Östra ängars invallning.

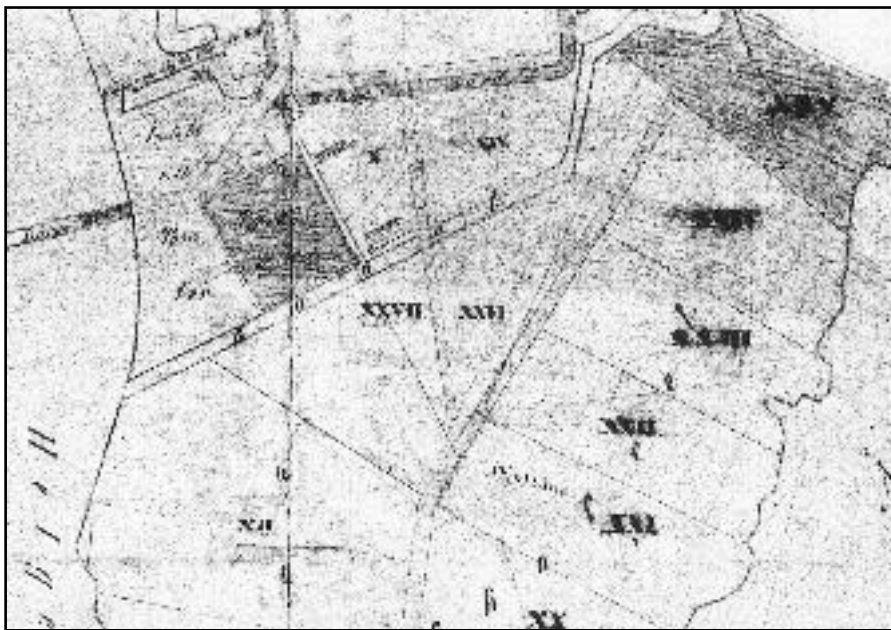
Den 13 oktober höll så Magistraten sammanträde, till vilket genom tidningar och från predikstolen hade kallats stadens samtliga borgare samt husägare utanför borgerskapet. Ett av ärendena var då framfört förslag om upptagande av kanaler mellan Helge å och södra och norra fästningsgravarna. Man beslöt att godkänna förslaget och uppdrog åt Drätselkommissionen att snarast låta verkställa de ifrågavarande kanalaneläggningarna. – Den fortsatta utvecklingen rörande en kanal i norr liksom arbetena med grävande av kanal i öster, här tydligt såväl utvidgning av befintligt som grävande av ny, behandlas inte i denna artikel.

Den nya kanalens placering i terrängen styrdes naturligtvis av de givna förutsättningarna. I sydväst måste kanalen nå ut till och förbindas med Helge å. I nordost måste den nå och förbindas med den aktuella delen av det kvarvarande vallgravssystemet i söder och då var det fråga om den sydligaste spetsen av den yttre graven utanför tidigare bastionen Riksens Ständer. En något kortare sträckning än den som blev verklighet, med en nordligare sträckning i väster, hade varit tänkbar om inte främst kyrkogården men väl också den befintliga bebyggelsen vid sedermera Lastageplatsen legat i vägen; kanalen fick sin raka sträckning från nämnda vallgravsspets, intill och längs kyrkogårdens sydöstra sida och sedan ut till ån.

Om själva grävandet av kanalen, om arbetets utförande, ger Drätselkommissionens protokollsbok men i synnerhet dess räkenskapsbok för 1857 en del upplysningar. Redan i början av januari var frågan om arbetskraften på tal, kommissionens ordförande hemställde om att någon person ofördröjligen skulle resa till Småland för att leja dugligt arbetsfolk. Det blev byggmästaren Lundberg i Åhus, upprättaren av kostnadsförslaget, som under första hälften av januari företog täta resor till norra Skåne, södra Småland och södra Halland för att skaffa arbetskraft.

Den 3 mars framgår sedan att grävningsarbetet påbörjats. Byggmästaren Lundberg var tydligen den som ledde arbetet; han var f.ö. också engagerad vid vallraseringsarbetena. Vidare omnämns tillsynsmannen J. M. Rolf och timmermannen Sven Bengtsson. Arbetarna förefaller som mest ha varit en 30-35 stycken till antalet men en del av dem kan ha varit engagerade vid samtidigt pågående kanalgrävnings- och andra arbeten i öster; ibland framgår klart att en uppgift gäller just kanalen i söder, ibland är det osäkert om en uppgift gäller denna kanal eller den i öster eller båda. Man använde spadar för grävningsarbetet och "Railwäg" för borttransporten av jorden. En "Wäderpump" omnämns och har väl använts för att pumpa bort vatten. Vidare föreligger detaljerade uppgifter om materielinköp.

I tidningen Christianstads=Bladet har kanalgrävningen i söder inte uppmärksamrats utöver genom den annons, som 24/9 1856 och sedan ett par gånger till kallade till Magistratens sammanträde 13/10 samma år. Något omnämnande under året 1857 har inte påträffats. – I annonsen, liksom i protokoll, talas f.ö. om "uppgjorda ritningar"; några sådana tycks inte vara bevarade.

Utsnitt av "Karta öfver en del tomter, jemte utom boulevarden belägen jord tillhörande Staden Christianstad", upprättad av J. E. Tellander år 1858 och Gustaf Berglund år 1861. (Regionmuseet Kristianstad)

Tiden närmast efter kanalgrävningen

En kanal grävdes alltså 1857 över norra delen av Beckhofvet. Arbetet hade påbörjats under någon av årets första månader och hade helt uppenbart också slutförts under året. – I Revisionsberättelsen för år 1857 anförde revisorerna över stadskassans förvaltning vissa synpunkter, bl.a på ”den kostbara kanalaneläggningen söder om staden”.

Hur kanalens sidokanter och allra närmaste omgivning var såg ut den första tiden efter färdigställandet är inte känt med säkerhet. Mest troligt är kanske att kanalkanterna var sluttande och bestod av jord. Det finns i varje fall en uppgift från juni 1859, som ger viss upplysning. Då omnämns vid norra sidan av kanalens västligaste del, vid nuvarande kvarteret Vapenbrodern, en tolv alnar (drygt sju meter) bred gata, ”som framdeles, i fall så skulle påfordras ytterligare kan ökas i anseende till Kanalens sluttning.” Detta kan bara tolkas som att gatubreddens skulle kunna ökas om kanalsidan i st.f. sluttande gjordes vertikal genom något slag av kajskoning. Sådana vertikala kanalsidor kom av fotografier att döma också att bli verklighet på ungefär tre fjärdedelar av norra sidan och drygt hälften av södra sidan (för att sedermera ersättas av de nuvarande sluttande sidorna, med undantag för södra sidans mittparti). De nuvarande sluttande sidorna vid norra sidan längs kyrkogården och vid södra sidans östligaste del kan däremot förmodas ha bibehållit det ursprungliga utseendet.

Ovan nämnda uppgift från juni 1859 är också det första belägget för att en regelrätt gata lades ut längs den nya kanalen; det talas också om att lossning och lastning av farkoster kan komma ifråga. Kvarteret här fick samma år en tomtindelning fastställd och under 1860-talet kom sedan att uppföras olika byggnader, bl.a. ett magasin för brännvinsbolaget L. O. Smith & Compani. Denna ännu kvarliggande byggnad (nuvarande Silversmedjan) fick sin placering invid gatan längs kanalen, som på detta avsnitt försågs med kaj. – I juli samma år, 1859, fattades f.ö. beslut om ”Kanalpenningar”, avgifter för större farkoster eller lastpråmar.

Längre österut följde så kyrkogården. Vid arrendeauktion i april 1858 bortarrenderades ”Den plats vid Kyrkogården, som tillförne innehafts af Slagtare Jöns Olsson; hvarå likväl kunde lemnas en tillräckligt bred väg längs kanalen” till repslagaren P. Jacobsson. Formuleringen tyder på att det nu efter kanalens tillkomst var fråga om ett smalt område mellan denna och kyrkogården. Enligt en annan uppgift skall en repslagare ha varit verksam här och då har det väl inte varit fråga om en väg utan om ett område för yrkesverksamhet.

Södra kanalens västra del från nordost. T.v. närmast bostadshus i nuv. kvarteret Tuppen, därefter Wahlbergs kvarn. T.h. närmast Neumanns spritfabrik, därefter plank och bostadshus i nuv. kvarteret Pontonen, därefter byggnader tillhörande Ljunggrens verkstad. Foto tydligen någon gång ca 1890 – ca 1905. Vykort. (Regionmuseet Kristianstad)

Södra kanalens östra del från sydväst. T.v. närmast bostadshus och plank i nuv. kvarteret Pontonen, därefter Neumanns spritfabrik. T.h. närmast bostadshus i nuv. kvarteret Tuppen, därefter bostadshus i nuv. kvarteret Storken. Foto tidigast omkring 1905. Vykort. (Regionmuseet Kristianstad)

Området alldeles öster om kyrkogården blev omgående aktuellt på ett speciellt sätt. Grävandet av Södra kanalen var nämligen inte det enda kanalföretaget här. I Drätselkommissionens protokoll 4/12 1857 anföres, att ”för fullbordande af kanalsystemet söder om staden, fördelaktigt vore, att den del af gamla fästningsgravnen, som finnes belägen emellan Stadens nya kyrkogård och den utaf Herr Grosshandlaren C. J. F. Ljunggren arrenderade s.k. Strömparterren, medelst gräfnig i rak sträckning sammanbundes med nya kanalen utom söder;”. – Den s.k. Strömparterren var området innanför yttersta vallgraven framför den forna bastionen Carl X i sydväst. Här hade grosshandlare Ljunggren låtit rasera befästningsverken med undantag för den sydvästra sträckningen av yttersta graven. Denna sträckte sig från nuvarande Långebrogatan i norr söderut ca 120 m i nuvarande Östra Ågatans (här tidigare Västra Boulevarden) sträckning och föreslogs alltså nu bli förenad med kanalen i söder genom grävandet av en ca 60 m lång tvärkanal, vilket också blev verklighet.

I kvarteret alldeles öster härom och fram till Västra Storgatan uppfördes sedan 1861 de första byggnaderna inom C. J. F. Ljunggrens samma år startade gjuteri och mekaniska verkstad. De var belägna strax norr om kanalen, som försågs med kaj. Tvärkanalen och vallgravsresten kom sedan att användas i verksamheten.

I och med att den nya kanalen söder om staden blev grävd, uppkom naturligt nog omgående behovet av en bro, som förband den nu mot söder förlängda Västra Storgatan i området norr därom med den nya Beckhofsvägen i området söder därom. Här fanns sedan tidigare, såsom nämnts, viss bebyggelse och skjutbana. Från februari 1859 omnämns denna bro i protokollen i samband med att förstärkningsarbeten vid landfästena visat sig nödvändiga. Det var fråga om en svängbro, kanske mest troligt i trä. Den fick sedermera efterföljare. – Den gamla Beckhofsvägen från vad som sedan blev Lastageplatsen, bröts upp.

Öster om Västra Storgatan blev området närmast norr om den nya kanalens östligaste del indelat i tomter inom två kvarter, med gata mellan dessa och kanalen. Det västra av dessa kvarter (Pontonen) började bebyggas 1865, med vad som uppenbarligen var en regelrätt bondgård. Det östra kvarteret (Neuman) förefaller inte ha börjat bebyggas förrän vid början av 1880-talet; hit förlades då en spritfabrik. Också på detta avsnitt byggdes kaj.

Vid kanalens södra sida kan marken förmodas ha brukats som åker eller äng ännu ett antal år. Den första bebyggelsen här förefaller kunna ha utgjorts av tre bostadshus vid kanalens östra del, uppförda under andra hälften av 1870-talet, och en stor kvarnbyggnad vid dess mellersta del, uppförd under

andra hälften av 1880-talet. Vid den sistnämnda delen och längs kanalen väster därom byggdes kaj.

Flygfoto över södra och mellersta delarna av centrala Kristianstad från söder, med Södra kanalen i bildens nedre del. Foto 1925. (Regionmuseet Kristianstad)

Källor och litteratur

Brandförsäkringshandlingar. (Länsförsäkringar, Kristianstad)

Christianstads-Bladet 24/9, 27/9 och 1/10 1856. (Mikrofilm, Stadsbiblioteket, Kristianstad)

Drätselkommissionen, Kristianstad. (Kommunarkivet, Kristianstad):

Arrendeliggare.

Protokollsböcker.

Räkenskapsböcker.

Kyrkböcker. (Mikrofilm, Stadsbiblioteket, Kristianstad)

Lantmäterihandling. (Lantmäteriet, Kristianstad)

Rosenberg, B.: *Kvarteren närmast norr om Södra kanalen.*

Föreningen Gamla Christianstad. Årsskrift 2003. Kristianstad 2003.